

Dar a obeta

Michał Paveł Markowski

„Ja som však ten, ktorý obdarúva.“
F. Nietzsche, *Tak riekol Zarathustra*

Viac než čokoľvek iné kresťanstvo potrebuje zmenu jazyka. Už nemôže hovoriť jazykom obety. Boh od nás nežiada nijaké milodary a rovnako Krista nemožno viac interpretovať ako obetného baránka, ktorý nás svojou smrťou uzmieril s rozhnevaným či urazeným Bohom. Jazyk obety je nepoužiteľný aj preto, že utrpenie a smrť nestoja za to, aby sme ich uctievali a velebili. A už vôbec sa nesmú stať cieľom nášho života, naopak, mali by sme sa snažiť o ich prekonanie. A nakoniec jazyk obety je nepoužiteľný aj preto, že skutočná spása neprichádza s „krvou a smrťou“.

Takto argumentuje kňaz Wacław Hryniewicz v prenikavej eseji s názvom *Potrebuje Boh obetu?* A bez ohľadu nato, čo povie ctihodné Magistérium Cirkvi, argumentuje dobre. Nie je to však kritika, ale návrh. Hryniewiczovi ide o to, aby bol „jazyk obety nahradený jazykom daru“. V tejto veci je kľúčový nasledovný problém: „Boh nežiadal krvavú obetu svojho Syna preto, aby nás so sebou uzmieril a odpustil naše hriechy. Jej zmysel je hlbší. Život a smrť Krista sú pre celý svet neoceniteľným darom. Vďaka tomuto daru sa môžem stať tým, kým by som, podľa Božieho zámeru, mal byť: milujúcim a zodpovedným človekom.“ Hryniewicz hovorí priamo. Teológiu obety treba nahradiť teológiou daru, lebo len tak človek skutočne odpovedá na Božiu výzvu. Inými slovami – o Kristovom živote a jeho smrti musíme premýšľať ako o neoceniteľnom dare. To bude skutočná ľudská odpoveď na teologické problémy. Súhlasím s Hryniewiczom v najdôležitejšej otázke, ktorú treba jasne sformulovať: *kresťanská teológia obety a utrpenia je škodlivou interpretáciou Ježišovej náuky*. Škodí preto, že sa koncentruje na šírenie utrpenia, nie na jeho odstránenie. „Utrpenie a bolesť nemajú nijaký spasiteľský aspekt. Spásny či vykupiteľský aspekt má viera v Boha, odovzdanosť a sebadarovanie.“

No súhlasím s ním aj v inom dôležitom bode. „Evanjeliové posolstvo lásky k bližnému, čítame v eseji, uvoľňuje cestu k spásu a vyslobodeniu z bludného kruhu pomsty, odplaty a nenávisti.“ Hryniewicz stavia proti teológii obety teológiu daru preto, že chce naše premýšľanie o Bohu vyslobodiť z pazúrov ekonomického ‚kalkulu‘ „z bludného kruhu pomsty, odplaty a nenávisti.“ Hovorí, že ide o ekonomické myslenie. To znamená myslenie, založené na princípe výmeny (podstata obety): obetujem niečo, aby som za to výmenou získal niečo

1 „Tygodnik Powszechny“ č. 2, 2001. Text vyvolal búrlivé diskusie, ku ktorým som prispel týmto svojím fejtónom.

iné, obetujem niečo Bohu, aby som napríklad dosiahol jeho odpustenie. Platí to aj naopak: Boh zo seba urobil obetného baránka za naše hriechy, preto máme istotu konečnej spásy, ktorá je logickým vyústením tejto obety. Obeta vytvára onen „bludný kruh“ výmeny, v ktorej niet miesta pre dar. Dar lásky, dodáva Hryniewicz, vedomý si toho, že evanjeliová nezištnosť je presným opakom ekonomického ‚kalkulu‘. Takto postavená opozícia medzi darom a obetou je provokatívna myšlienka, a ja by som sa rád zamyslel nad jej premisami.

O cnosti, ktorá obdarúva

Hryniewicz sa často odvoláva na filozofa Friedricha Nietzscheho, čo je samo osebe dosť prekvapujúce a znepokojujúce. Treba si však pripomenúť skutočnosť, že Nietzsche, podobne ako pred ním Kierkegaard, nebol ten, kto odmietal Kristovu náuku. Bol to mysliteľ, ktorý sa zaujímal o Krista ako málo-kto, a bez prehánania možno povedať, že takmer každá z jeho myšlienok bola výsledkom poctivého interpretačného zápasu. Hryniewicz necituje niektoré závažné Nietzscheho myšlienky preto, že by ho považoval za autoritu v otázke teológie daru, ale preto, aby nám ukázal, že dilemy, pred ktorými stál Nietzsche pred vyše sto rokmi, sú stále aktuálne. A zásadná Nietzscheho dilema znela: alebo zotrváme pri tradičnom modeli kresťanstva, založenom na obeti a obete, alebo sa vydáme cestou radostnej vedy, založenej na príslube šťastia. Alebo budeme neustále pribíjať Krista na kríž, alebo mu dovolíme, aby sa radoval spolu s nami. Voľbu prvej možnosti Nietzsche chápal ako súhlas s náboženstvom otrokov, ovládaných predstavou trestajúceho Boha, čiže Boha, ktorý sa vo vzťahu k nám riadi zúčtovacím protokolom. Voľbou druhej možnosti, ku ktorej Nietzsche smeroval po celý život, sa však dokážeme vyslobodiť z pasce ekonomie výmeny, ktorú ako všeobecný princíp kresťanstvo zahrnulo do svojho ideologického kánonu. Keď Nietzsche spomínal, že uverí len v takého Boha, ktorý dokáže tancovať, vyjadroval tým túžbu po Bohu plnom radosti a šťastia, nie Bohu slz a utrpenia.

Osobitnú pozornosť venuje Hryniewicz knihe, ktorú Nietzsche považoval za akési piate evanjelium. Samozrejme, ide o titul *Tak riekol Zarathustra*. Keď sa odvoláva na toto dielo, vníma ho, prinajmenšom niektoré jeho zlomky, ako „návrh pre kresťanstvo budúcnosti“. Začnime najskôr tým, že tí, ktorých tento návrh poburuje, by si mali radšej pozorne prečítať Hryniewiczove odkazy na Nietzscheho. Ďalším krokom by malo byť pochopenie, že *Zarathustra* je – popri iných Nietzscheho knihách – krkolomný pokus o vytvorenie novej filozofie na ruinách kresťanskej antropológie a teológie obety. Nie náhodou jej hlavný hrdina, hlásajúci radostnú zvesť, používa biblický jazyk. Čo je to za novina? Je to zvestovanie lásky.

Vo štvrtnej a poslednej časti knihy sa nachádza kapitola s názvom *Mimo služby*. Rozpráva o stretnutí „starého pápeža“ a Zarathustru. Pápež sa rozhodol, že sa vydá do hôr, aby našiel „najpobožnejšieho z tých, ktorí neveria

na Boha". Stretáva Zarathustru a rozpráva mu o svojom Bohu, pričom ho nakoniec požiada:

– „V tvojej blízkosti, hoci chceš byť najbezbožnejší, vetrím utajenú vôňu svätosti a blaha pri dlhých žehnaniach: je mi pritom dobre aj biedne.“

Zarathustra teda pozve vyslúžilého pápeža do svojej jaskyne a povie:

– „Rád by som ťa tam sám odprevadil, ctihodný otče, lebo mám rád všetkých pobožných ľudí. Teraz ma však od teba rýchlo odvoláva výkrik úzkosti.“

Nechá pápeža tak a rýchlo sa vydáva na púť. Čo spôsobil, že Zarathustra uznal zbožnosť pápeža, hoci sa tak neúctivo vyjadroval o kňazoch? Pri rozhovore o Bohu pápež riekol:

– „Kto ho velebí ako Boha lásky, nezmýšľa dosť vznešene o podstate lásky. Nechcel byť tento Boh aj sudcom? Milujúci však miluje bez ohľadu na odmenu a odplatu“.

Myslím, že Zarathustra uznal pápežovu zbožnosť práve vďaka týmto slovám, ktoré vypovedajú o tom, čo sám hlása. Boh sudca nie je Bohom lásky, podobne ako nemôže byť prekliaty kruh obety otvoreným priestorom darovania.

Nehovorím o tomto základnom „priestorovom“ rozdiel len tak. Prvá časť Zarathustru končí kapitolou, v ktorej sa hrdina rozlúči s miestom, kde učil, a ako „priateľ chôdze osamote“ sa vydáva na púť. Kapitola nesie názov *O cnosti, ktorá obdarúva*. Zarathustra sa lúči so svojimi žiakmi. Hovorí: „Nevšedná je najvyššia cnosť a neužitočná, žiarivá je a mierne sa leskne: cnosť obdarúvať je najvyššia cnosť.“ V čom spočíva cnosť obdarúvať? V tom, že seba darujeme iným. Dar nie je obeta, založená na premyslenej kalkulácii, ale nadbytok, niečo navyše, čo prekračuje ekonómiu výmeny a je, doslovne, neužitočné. V prvej kapitole Zarathustra hlása: „Almužnu nedávam. Na to nie som dosť chudobný.“ To znamená, že almužna je preň niečo ako príspevok, ktorý obetujem z ľútosti, pričom rátam prinajmenšom s poďakovaním, čiže s určitou formou odmeny. Namiesto dávania almužny chce Zarathustra „obdarúvať a rozdávať“. Opäť sa k tomu vracia v kapitole s názvom *Obetovanie medu*, ktorej azda najdôležitejší úryvok cituje Hryniewicz:

– „Načo obetovať! Premárnim, čo mi darujú, ved' som márnotrátnik s tisícami rukami: ako by som to mohol volať – obeťou!“

Jedinou možnou odpoveďou na dar je opäť dar, čiže mrhanie. Zarathustra hovorí jasne: neobetujem, ale premárnim všetko, čo mi darujú. Čo je márnosť? Je to prehrešok proti presne vykalkulovanej výmene, proti základnému princípu trhového hospodárstva, ktorým je cirkulácia hodnôt: tovarov

a služieb. Tento základný, ekonomický princíp myslenia Nietzsche výstižne pomenoval v *Genealógii morálky*: „Stanovovať cenu, porovnávať hodnoty, určovať náhrady, vymieňať – to všetko natoľko zamestnávalo prvotné myslenie človeka, že v istom zmysle je práve toto myslenie“. A na takomto trhovom poňatí výmeny je založená ideológia obety. Obetujem niečo s výhľadom alebo nádejou na možnú odmenu či zodpovedajúcu službu. Platím, aby si sa mi odplatil – hovorí ekonomická logika obety. Keď Nietzsche cirkuláciu hodnôt nahradzuje mrhaním, robí tak vzhľadom na cnosť, ktorá obdarúva, pričom nečaká na vrátenie investovanej hodnoty.

Zarathustrov výklad o cnosti, ktorá obdarúva, predchádza jeho rozlúčke so svojimi žiakmi:

– „Vravíte, že veríte Zarathustrovi? Ale čo tam záleží na Zarathustrovi! Ste moji veriaci: ale čo tam po všetkých veriacich! Sami ste sa ešte nehladali: a našli ste mňa. Tak to býva so všetkými veriacimi: preto je tak málo platná každá viera. Teraz vám prikazujem, aby ste mňa stratili a seba našli.“

Tým, že chce Zarathustra „obdarúvať a rozdávať“, chce vlastne rozhadzovať samého seba. To znamená, že nečaká, kým bude zaplatená dlžoba, akú uňho mali jeho žiaci. Žiaci musia Zarathustru zaprieť, musia premrhať dar, ktorý od neho dostali, inak sa nevyslobodia zo svojho otroctva, a on nebude môcť ďalej putovať a obdarúvať iných. Skutočný majster nepočíta s vďačnosťou, lebo najlepšia forma vďačnosti je, že zabudneme na vďačnosť. Len vtedy sa dar, ktorým obdarúvame svojich žiakov, nezmení na výpočet ziskov a strát, typických pre obetu. Inak povedané dar, za ktorý máš byť vďačný, nie je skutočný dar. Vďačnosť je totiž cena za dar, vďaka čomu sa opäť ocitáme na uzavretom mestskom trhovisku, vzdialení otvorenému priestoru horských lesov a lúk. Na trhovisku, kde sa všetci navzájom prekrikujú, nemožno načúvať Zarathustrovmu učeniu.

Pochybné dary

V 142. paragrafe *Radostnej vedy* Nietzsche hovorí: „Budha káže: nepochlebuju svojmu dobrodincovi! Vyslovme tento výrok v kresťanskom kostole: okamžite vyčistí vzduch od všetkého kresťanského.“ Pochlebovanie nemôže byť odplatom za vykonané dobro. Nietzsche tu hovorí ako Zarathustra: za dobro, podobne ako za lásku, nežiadaj nijakú odplatu, inak znižuješ ich hodnotu, obchoduješ. Práve tak vstupujeme do bludného a jedovatého kruhu dlhu a zadlžovania. Zarathustra v kapitole *O súcitných* hovorí: „Veľké záväzky nevnukajú vďačnosť, ale pomstyctivosť; a ak to malé dobrodenie nebude zabudnuté, stane sa z neho ešte hlodavý červ.“ To Nietzsche nevymyslel sám, má to od Ralpa Walda Emersona, amerického transcendentalistu, filozofa a spisovateľa, ktorý v druhej sérii svojich esejí z roku 1844 publikoval malý náčrt s názvom *The Gifts*, čiže „Dary“ alebo „Podarúanky“.

Emersonovu úvahu o daroch-podarúnkoch interpretujem nasledovne: dar určitým spôsobom narušuje moju nezávislosť tým, že ma stavia do nepohodlnej pozície prijatého záväzku. Nieкто mi niečo podaruje a spolieha sa na to, že mu to vrátim. Automaticky sa ocitám v nevýhodnej pozícii s pocitom pozdĺžnosti, ktorý teraz môžem premeniť na vďačnosť alebo túžbu po pomste. V oboch prípadoch však reagujem, odpovedám na dar tak, že ho nejakým spôsobom vraciam. To neznamená, že ho márnim. Len ho vraciam tam, odkiaľ prišiel. Takto sa vytráca čistota daru, čistota nezištného úmyslu. Emerson uvádza: „Nie je ľudskou povinnosťou prijímať dary. Ako ich vôbec dávať? Chceme žiť na svoj vlastný účet. Svojmu darcovi nikdy celkom neodpúšťame. Ruku, ktorá nás kŕmi, ľahko možno pohryzť.“ Rovnako ako potom Nietzsche, aj Emerson cituje Budhu, ktorý hovorí: „Nepochlebuji svojmu dobrodincovi!“ a vysvetľuje: „Myslím, že dôvodom týchto nezrovnalostí je nepomer medzi človekom a akýmkoľvek darom.“ Práve to chcem zdôrazniť: *medzi človekom a darom nejestvuje nijaký pomer*, nemožno ich dávať do vzájomnej súvislosti. Chápem to tak, že dar človeka stavia do nevýhodnej pozície, ktorú samotný Emerson označuje ako „zrada“. V čom spočíva? V tom, že dar interpretujeme principiálne v pojmoch výmeny, a tak tým, že niekoho obdarúvame, automaticky ho zadlžujeme. A naopak, keď dostaneme dar, sami sa cítíme dlžní. „Veľkorysého nemáš ako obdarovať. Ak mu však poslúžiš, ihneď sa vďaka jeho veľkorysosti stávaš jeho veriteľom,“ píše Emerson. Rovnako však argumentuje Nietzsche v druhej rozprave *Genealógie morálky*: tým, že sa Boh obetoval za človeka, navždy zo seba urobil veriteľa. Problém je v tom, že tento dlh človek nijako nemôže splatiť, lebo žiadna ľudská obeť sa nemôže rovnať hodnote Božej obeti. Práve z tejto disproporcie vysvetľuje Nietzsche, vyplýva nevyliciteľný pocit viny, ktorý kresťanstvo vstupuje svojim vyznávačom. Dá sa dostať z tejto slepej uličky? Ako možno uchrániť Boží dar pred našim pocitom zadlženia?

Jedno z riešení načrtol v eseji o *Vyrovnaní* (Compensation). Namiesto toho, aby sme cítili pozdĺžnosť voči Bohu, mali by sme to otočiť proti nemu: zarátať ho do svojho dlhu: „Ak slúžiš nevďačnému pánovi, slúž mu tým viac. Vlož Boha do svojho dlhu. Každý úder sa raz vráti. Čím dlhšie sa zdržiava platba, tým lepšie pre teba; pretože zložený úrok zo zloženého úroku je sadzbou, ako aj využitím tohto fondu.“ Nezdá sa však, že by to nejako riešilo situáciu. Nemá totiž význam, kto je a kto nie je veriteľ, Boh či človek. Aj tak ide len o ‚kalkul‘ a konečné zúčtovanie. Keď človek nemôže vrátiť dlh, ktorý má u Boha, nech to teda urobí Boh, a opäť zavládne rovnováha. Aby boli dlhy zaplatené, musí sa kruh uzavrieť. Odloženie splátok neznamená anulovanie.

Obeta, obeť ako aj dlh sú založené na kontrakte. Požičiam ti peniaze, ale musíš mi ich vrátiť. Budem za teba trpieť, ale musíš za mňa trpieť rovnako, alebo mi aspoň preukáž vďačnosť. V takýchto prípadoch je do istej miery možné splatiť dlh, hoci nikdy nie je isté, či sa časom podmienky splátok nezmenia. Čo si však počať v situácii, keď absolútne nemôžem vrátiť to, čo mi nieкто daroval? Keď moja obeta nestačí kompenzovať obeť, akú priniesol Boh?

Prvý krok, aký musíme urobiť, keď chceme z tejto hroznej dilemy vystúpiť, spočíva, podľa Hryniewiczza, v zmene jazyka, s čím absolútne súhlasím:

treba zrušiť jazyk obete a obety (čiže výmeny) a nahradiť ho jazykom daru (mrhania). Samozrejme, nejde tu o samotný jazyk, ale o to, čo prostredníctvom neho vypovedáme. Jazyk obety je jazyk falošnej negácie, lebo vychádza z predpokladu, že aby sme dosiahli šťastie, musíme trpieť. Jazyk daru je naopak jazykom plným nádejnej afirmácie, lebo dar lásky zo mňa nerobí dlžníka a nečaká nato, že bude vrátený, môžem ďalej žiť vlastným životom. Život je z tejto perspektívy mrhanie darmi. Nik ich neeviduje v kolónkach „dlžný“ a „zaplatil“, nieto aby si ich poistil. Mrhanie (v zmysle plytvania, márnokratného rozhodovania) darmi však neznamená, že ich márnime. Práve naopak. Ved' o tom je obdarúvanie iných. Cnosť, ktorá obdarúva, je hlavne cnosť štedrosti, ktorá nepočíta s vrátením a vyrovnaním účtov. Boh je štedrý a vôbec nedbá o to, či mu vrátíme všetky tie dary, ktorými nás stále obdarúva. Človek vie byť štedrý, keď nepremýšľa o výhodách plynúcich z obdarovania. V prvej kapitole knihy *Tak riekol Zarathustra*, kde sa hovorí *O nadčloveku a poslednom človeku*, vkladá Nietzsche do úst mudrca: „Milujem toho, čia duša sa márnokratne rozdáva, nehľadá vďaku, ani nevracia: lebo stále rozdáva a nechce sa zachovať.“ Všimnime si: kto obdarúva iných, sám sa márnokratne rozdáva. To znamená, že sa kolobeh výmeny ani nemôže začať. Preto v základe tohto mrhania nachádzame radosť, a nie utrpenie. Kto túto radosť z márnokratného rozdávania nepozná, bude chcieť svoju vlastnú biedu vysvetľovať jazykom obety. Tí, ktorí ju poznajú, sa budú radostne smiať, ako sa smial Zarathustra. Nájdu sa však medzi nami takíto radostne usmíati? Nájdu sa medzi nami tí, ktorí takto rozdávať? Kto sa dokáže skutočne vzoprieť jazyku obety? Kto si dokáže poradiť s vlastnou úbohosťou? To je otázka.

Esej je publikovaná s láskavým súhlasom autora a je súčasťou pripravovaného prekladu *Túžba a modloslužba*, Paul&sons, 2021. Z originálu MARKOWSKI, M. P.: *Pragnienie i bałwochwalstwo : Felietony metafizyczne*. Kraków : Wydawnictwo Znak, 2004 preložili Pavol Sucharek a Peter Kyslan.

